

UOT: 39

ƏHMƏD NƏBİYEVİN ƏLYAZMASI: TARİXİ VƏ ETNOQRAFİK MƏNBƏ KİMİ

©2025

ZƏMİNƏ RƏSULOVA

Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi
Şəki “Yuxarı Baş” Milli Tarix Memarlıq Qoruğu, elmi işçi
ORCID: 0009-0008-6548-3580, e-mail: zaminarasulova834@gmail.com
<https://doi.org/10.59849/3105-3653.2025.1.64>

Xülasə: Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Sənədli mənbələr fondunda dəftər vərəqlərinə yazılmış irihəcmli bir əlyazma mühafizə olunur. Əlyazmanın müəllifi Şəki sakini, müəllim və etnoqraf Əhməd Nəbiyevdir. O, maarifçi, pedaqoq olmaqla yanaşı, Şəkinin tarixi, məişəti və etnoqrafiyası ilə bağlı araşdırmalar aparmış, qeydlər götürmüş, yerli qəzetdə məqalələr dərc etdirmiş və topladığı materiallar əsasında əlyazma tərtib etmişdir. Əhməd Nəbiyevin əlyazmasında Şəkinin tarixi, etnoqrafiyası, məişəti, iqtisadiyyatı, əhalisi, memarlıq abidələri və sənətkarlığı haqqında geniş məlumatlar yer almışdır. Bu məqalədə Əhməd Nəbiyevin topladığı, Şəki ilə bağlı etnoloji baxımdan maraq doğuran məlumatlar araşdırılır.

Açar sözlər: Əhməd Nəbiyev, əlyazma, Şəki, tarix, etnoqrafiya, Yuxarı Baş

РУКОПИСЬ АХМЕДА НАБИЕВА: ИСТОЧНИК ИСТОРИИ И ЭТНОГРАФИИ

ЗАМИНА РАСУЛОВА

Государственное агентство по туризму Азербайджанской Республики
Государственный историко-архитектурный заповедник
«Юхары Баши» в Шеки, научный сотрудник
ORCID: 0009-0008-6548-3580, e-mail: zaminarasulova834@gmail.com

Резюме: В фонде документальных источников Национального Музея Истории Азербайджана хранится объёмная рукопись, написанная на тетрадных листах. Автор рукописи — Ахмед Набиев, коренной житель древнего Шеки, педагог и этнограф. Несмотря на то, что Ахмед Набиев был просветителем и педагогом, он проводил исследования по истории, быту и этнографии Шеки своего времени, делал записи, публиковал статьи в местной прессе и на основе собранных материалов составил рукопись. В рукописи А. Набиева содержится обширная информация об истории Шеки, его этнографии, быте, экономике, населении, архитектурных памятниках и ремёслах. В данной статье рассматриваются личность Ахмеда Набиева, его рукопись и

интересные сведения о Шеки, содержащиеся в ней, а также подчёркивается её значение для региона.

Ключевые слова: Ахмед Набиев, рукопись, Шеки, история, этнография.

MANUSCRIPT BY AHMAD NABIEV: A SOURCE HISTORY AND ETHNOGRAPHY

ZAMINA RASULOVA

State Tourism Agency of the Republic of Azerbaijan,
Shaki “Yukhari Bash” National Historical and
Architectural Reserve, Research Associate

ORCID: 0009-0008-6548-3580, e-mail: zaminarasulova834@gmail.com

Abstract: A large-scale manuscript written on notebook pages is preserved in the Documentary Sources Fund of the National Museum of History of Azerbaijan. The author of the manuscript is Ahmad Nabiev, an old resident of Shaki, a teacher, and an ethnographer. Although Ahmad Nabiev was an educator and pedagogue, he conducted research on the history, daily life, and ethnography of Shaki during his lifetime. He took notes, published articles in the local press, and compiled a manuscript based on the materials he collected. His manuscript contains extensive information about Shaki's history, ethnography, daily life, economy, population, architectural monuments, and craftsmanship. This article will explore Ahmad Nabiev, his manuscript, and interesting information about Shaki found in it, as well as discuss its importance for the region.

Keywords: Ahmad Nabiev, manuscript, Shaki, history, ethnography.

Giriş

“Qafqazın mahal və tayfalarının təsviri üçün materiallar toplusu”nın (“Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа”) 1900-cü il tarixli 27-ci buraxılışında Çar Rusiyasının Qafqaz Təhsil Dairəsi Müfəttişinin 14 mart 1880-ci il tarixli 1345 sayılı sərəncamı dərc olunmuşdur. Sərəncamda Qafqazdakı təhsil ocaqlarında çalışan müəllimlərə xitabən qeyd olunurdu ki, hər bir kəs tədrislə məşğul olduğu bölgəni öyrənməli və yazıya almalıdır. Beləliklə, bir çox müəllimlər öz fəaliyyətlərini pedaqoji işlə məhdudlaşdırmamış, könüllü etnoqrafa, diyarşünasa çevrilmişdilər. Bu işə böyük maraq göstərmiş, dərinlən aludə olmuş müəllimlərdən biri də Əhməd Nəbiyev olmuşdur.

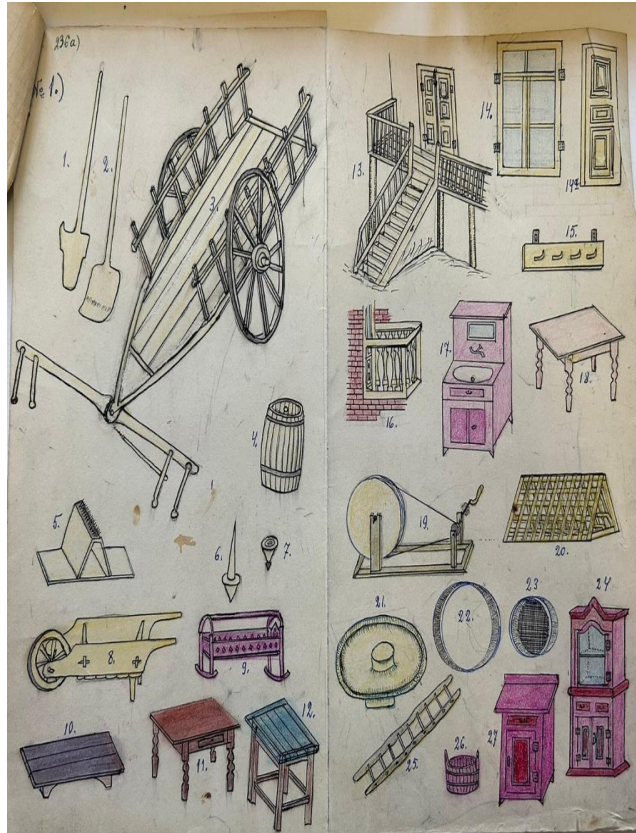
Əhməd Nəbiyevin irihəcmli əlyazmasının iki variantı mövcuddur. Birinci variant Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində, ikinci variant isə tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Xaqani Alməmmədovun şəxsi arxivində mühafizə olunur. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan əlyazma ilə Xaqani Alməmmədovda olan

əlyazmanın müqayisəsini aparmaq hələlik mümkün olmamışdır, bu səbəbdən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan əlyazma üzərində dayanırıq.

Əhməd Əbdürrəhim oğlu Nəbiyevin 7 aprel 1964-cü il tarixində yazdığı tərcümeyi-halından öyrənirik ki, o, 1 iyul 1885-ci il tarixdə Nuxa şəhərində (indiki Şəki) doğulmuş, 1893-1899-cu illərdə Nuxa şəhər məktəbində təhsil almışdır. 1899-1901-ci illərdə rus dilini fərdi qaydada mənimsəmiş, 1901-1908-ci illərdə Bakıda Mixaylov sənət məktəbində oxumuşdur. O, 1911-ci ilin fevralında Qori şəhərində yerləşən Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında imtahan verərək müəllimlik şəhadətnaməsi almışdır. 1911-1913-cü illərdə həyat yoldaşı ilə birlikdə Karyagin qəzasının Qarğabazar kənd məktəbində, 1913-1919-cu illərdə Nuxa məktəblərində, 1920-1925-ci illərdə Nuxa qızlar seminariyasında, 1946-1957-ci illərdə Bakı şəhərində 44 №-li orta məktəbdə müəllim işləmişdir.¹ O, 1925-ci ildə Bakıya köçmüş, 1943-1944-cü illərdə Qutqaşendə (Qəbələ), 1945-ci ildə Nuxada yaşamış, 1946-cı ildə yenidən Bakıya qayıtmışdır. Onun 1925-1946-cı illərdə harada çalışdığı haqqında məlumat yoxdur. Əhməd Nəbiyev 1957-ci ildə 72 yaşında təqaüdə çıxmışdır, onun vəfat tarixi hələlik dəqiqləşdirilməsə də 1970-ci ildə dünyadan köç-düyü ehtimal edilir.

Əhməd Nəbiyevin ömür-gün yoldaşı Maral xanım Azərbaycanın görkəmli pedaqoqu, maarifçisi, şair, nasir, etnoqraf, tərcüməçi Rəşid bəy Əfəndiyevin qızıdır. Maral xanım da uzun illər pedaqoji işdə çalışmışdır.² Onların oğlu İzzət Nəbiyev (1923-1993) texnika elmləri doktoru, professor, Azərbaycan SSR əməkdar elm və texnika xadimi, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı idi.³ Qızları Rüksarə xanım isə 1942-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirdikdən sonra təyinatla göndərildiyi Nuxa İpək Kombinatında iqtisadçı işləmişdir.

Əhməd Nəbiyevin bu

¹ Əhməd Nəbiyevin əlyazmasının fotoları. Xaqani Alməmmədovun şəxsi arxivi.

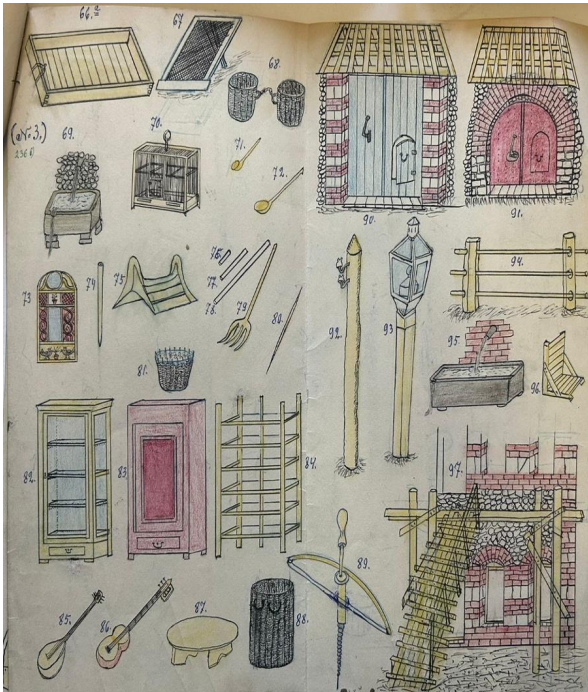
² T. Əliyev. *Ot kökü üstə bitər*. "Respublika" qəzeti, 27 noyabr 2008-ci il, s.7.

³ Nəbiyev İzzət Əhməd oğlu. Biblioqrafiya. "Azərbaycan ensiklopediyası" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı, 1999.

əlyazması əsasında hazırladığı bir neçə məqaləsi “Şəki fəhləsi” qəzetinin müxtəlif nömrələrində vaxtilə dərc edilmişdir. Çox təəssüf ki, bu dəyərli etnoqrafik materialların geniş şəkildə öyrənilməsi indiyədək elmi diqqətdən kənarda qalmışdır.

Materialların ümumi təsviri və məzmunu:

Əhməd Nəbiyevin Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Sənədli Mənbələr Fondunda iki kolleksiyası mühafizə olunur.⁴ Birinci kolleksiyada (inventar nömrəsi 481) onun şəxsi kitabxanasına aid müxtəlif elmi və bədii kitablar saxlanılır. İkinci kolleksiya isə (inventar nömrəsi 486) təxminən 470 dəftər vərəqində yazılmış əlyazmadır. Əlyazmada həm rus, həm də Azərbaycan dilində məlumatlar mövcuddur ki, bu da əsasən istinad etdiyi mənbələrdən asılı olaraq dəyişir. Əlyazmanı ilk növbədə Şəki haqqında mühüm biblioqrafik mənbə olduğunu saymaq mümkündür. Əhməd Nəbiyev Şəki ilə bağlı məlumatları toplamaqla kifayətlənməmiş, istinad etdiyi mənbələrin adlarını, nəşr tarixi və yerini qeyd etməklə əslində biblioqrafik resurs formalaşdırmışdır. Nəbiyevin əlyazmasında 1897-ci ildə nəşr olunmuş Brokhauz ensiklopedik lüğəti, Qafqaz təqviminin müxtəlif illərə aid nəşrləri, Qafqaz Arxeoqrafiya Komitəsinin Aktları, “Qafqazın mahal və tayfalarının təsviri üçün materiallar toplusu”, M.S.Şapsoviçin müəllifi olduğu “Весь Кавказ” (1914) kimi irihəcmli mənbələrlə yanaşı, Leviatovun müəllifliyi ilə 1948-ci ildə dərc olunmuş “XVIII əsr Azərbaycan tarixinin öçerkləri”, həmçinin “Şəki xanları və onların nəsil-ləri” başlıqlı müxtəlif ədəbiyyatlara, qəzet məqalələrinə də müraciət olunmuşdur.

Əhməd Nəbiyev bəzi məlumatları mənbədən asılı olaraq həm rus, həm də Azərbaycan dillərində təkrarlamışdır. Bununla belə istinad etdiyi mənbələrə əlavə olunan, müəllifin şəxsi, empirik biliklərinə əsaslanan qeydlər əlyazmanın dəyərini artırır.

Müəllif Şəkinin tarixi Gəncəli məhəlləsi ilə bağlı maraqlı məlumat verir: “Məlik Nəcəf sifət Gəncədən çoxlu ailə köçürüb indiki qalanın cənubunda Güldəstə sünni qəbiristanı ətrafında yerləşdirdi. Ora “Gəncəli məhəlləsi” adı verildi. Sünnilər qəbiristanlığını isə Xoçüküstə köçürdülər”. Müəllif Leviatovun “XVIII əsrdə Azərbaycan tarixinin öçerkləri”nə istinad

⁴ MATM-nin Sənədli Mənbələrin elmi fond şöbəsinin müdiri Esmira Fəzail qızı Rəhimovanın məlumatı.

etdiyini bildirsə də, kitabda həmin məlumat əksini tapmır.⁵

Digər maraqlı əlavə isə Şəki hakimi Məhəmməd Həsən xanın qızı Tutu ağa ilə bağlıdır. Əhməd Nəbiyev Qafqaz Arxeoqrafiya Komitəsinin Aktlarında Şəki və Şəki xanlığı ilə bağlı məlumatlara münasibət bildirərək Tutu ağa ilə bağlı belə bir qeyd əlavə etmişdir: “Tutu ağa Noxu şəhərinin “Saritorpaq” məhəlləsində bir məscid tikdirmişdir ki, “Tuti ağa məscidi” adı ilə məşhurdur. O, qadın geniş ehsançılıq ilə şəhərdə bir neçə bulaq açdırmışdı. Tutu ağa yuxarı Birinci Cümə məscidinin qabağındakı qəbiristanlıqda dəfn olunmuşdur”.⁶

Hazırda Tutu ağanın məzarı Birinci Cümə məscidinin (Xan məscidinin) arxasında yerləşən Xan qəbiristanlığındadır,⁷ ancaq məscidin yeri bilinmir. Hazırda Saritorpaq məhəlləsində yeganə məscid Gödək minarəli məsciddir, başqa bir məscid mövcud deyil. Ancaq Əbdülqəni Nuxəvinin “Qazıxana dəftəri”ndə Hacı Tuti ağa məscidinin imamının ölümü ilə bağlı məlumatın olması belə bir məscidin həqiqətən də mövcud olduğunu təsdiqləyir.⁸

Şəki xanlığı və xanları haqqında müxtəlif mənbələrə istinad edən Əhməd Nəbiyev Cəfərqulu xanın oğlu İsmayıl xanın 1815-ci ildə atasının ölümündən sonra taxta çıxması, gümüş pullar zərb

100

Шәкидә сәнәтләр.

1. Ардәмүрү. 1.	27. Кәсми. 32.
2. Арба. . 2.	28. Кәндир ит. 34.
3. Арба. . 3.	29. Кәриш. . 34.
4. Бампояр. 4.	30. Күрү ит. 35.
5. Бампояр. 4.	31. Күзю ит. 38.
6. Бәна. . 6.	32. Күшкә. . 38.
7. Бәна. . 7.	33. Кәбәк. 40.
8. Бәна. . 8.	34. Кәләш. 41.
9. Бәна. . 9.	35. Кәләш ит. 42.
10. Бәна. . 10.	36. Кәриш. 42.
11. Бәна. . 10.	37. Кәриш-шү. 43.
12. Бәна. . 11.	38. Кәбүш. 43.
13. Бәна. . 12.	39. Кәриш. . 45.
14. Бәна. . 13.	40. Кәриш. 46.
15. Бәна. . 15.	41. Кәриш. 47.
16. Бәна. . 15.	42. Кәриш. 48.
17. Бәна. . 16.	43. Кәриш. 48.
18. Бәна. . 16.	44. Кәриш ит. 49.
19. Бәна. . 17.	45. Кәриш ит. 50.
20. Бәна. . 19.	46. Кәриш ит. 50.
21. Бәна. . 22.	47. Кәриш. 51.
22. Бәна. . 23.	48. Кәриш. 51.
23. Бәна. . 25.	49. Кәриш. 52.
24. Бәна. . 28.	50. Кәриш ит. 53.
25. Бәна. . 30.	51. Кәриш. 53.
26. Бәна. . 30.	52. Кәриш. 54.

54. Мәш. 54.
55. Мәш. 55.

⁵ Вадим Николаевич Левиатов. **Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке.** Баку, 1948. с.125.

⁶ **Əhməd Nəbiyevin əlyazması.** Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Sənədli Mənbələr Fondu, inv №486, s.84.

⁷ Мешадиханум Неймат. **Корпус эпиграфических памятников.** Азербайджана. Т. III. Арабо-персо-тюркоязычные надписи Шеки-Закатальской зоны (XIV век-начало XX века). Баки, XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2001, 368 s.

⁸ Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadə. **Qazıxana dəftəri.** Bakı, Nurlan, 2008. s.58.

etdirməsi haqqında yazır.⁹ Məhəmmədhəsən xanın qızı Tutu ağa ilə evli olan İsmayıl xan təqribən dörd il hakimiyyətdə olmuşdur: “İsmail xan “ضرب نكوي” (zərb Nuxəvi) adı ilə gümüş pul buraxmışdır. Bu sikkəni buraxmaq üçün bir neçə zərgər birgə işləmişdir. Onlar fındıq boyda gümüş parçasını qəlibə qoyub zindanın üstə çəkilə bərk vururlar. Qəlibdən çıxan pulun sağ üzündə zərb Nəxəvi, o biri üzündə İsmail xan və qılınc olur. Bu pul əhali arasında “İsməxan” (İsmail xan) adı ilə işlənirmiş. Ticarətdə bir isməxan, iki, üç isməxan... deyilərdi”.¹⁰ Bu bir neçə cümlə xanlıqlar dövrü numizmatikasının öyrənilməsi baxımından dəyərli məlumat sayıla bilər.

Müəllif Şəkidə ermənilərin məskunlaşması tarixini də araşdırmışdır. Əhməd Nəbiyev yazır ki, təxminən 1796-cı ildə Varandin qəzasından (Qarabağın Vərəndə mahalı nəzərdə tutulur – Z.R.) 500 erməni ailəsi köçüb Şəkidə məskunlaşmışdır. O vaxtadək Şəkidə erməni olmamışdır. Belə görünür ki, gəlmə ermənilər Kiş kəndindəki qədim xristian məbədinə sahiblənmək istəyiblər, Əhməd Nəbiyev xüsusi vurğulamışdır ki, Kiş kəndindəki kilsəni “avqan” (alban) tayfası tikdirmişdir.¹¹

Əlyazmada Şəki xanlarının nəslindən olan Ədil xan haqqında olan məlumat da maraqlıdır. 1960-cı ildə Ədil xanla həmsöhbət olmuş müəllif “Əhmədbəylidə at zavodu” başlıqlı yazıda Ədil xanın ailə bağları, həyat və fəaliyyəti haqqında məlumat vermişdir. Ədil xan ana tərəfdən Şəki xanı Məhəmmədhəsən xanın, ata tərəfdən isə İlisu hakimi Daniyal Sultanın nəticəsi idi.¹² Bu məlumat Ədil xanın xan nəslindən olub-olmaması ilə bağlı isə mübahisələrə birdəfəlik son qoymuşdur.

Dadanovlar soyadı ilə bağlı Əhməd Nəbiyev yazır: “Hacı Həsən Dadanovun lap çoxdan tənəki fabriki vardı. Yerli yəhudilər Vartaşen kəndi və ətraf kəndlərdə yarıqlığa tənəki yetişdirirdilər, fabriki xammalla təchiz edirdilər. Hacı Həsəndən sonra oğlu Məşədi Xəlil, ondan sonra oğlu Əbdürrəhman dolandırır. Yəhudilər Hacı Həsəni çoxdan tanıyırdılar, ona, onun oğluna və nəvəsinə “Həsən dada” adı ilə tənəki satırdılar”. Bu məlumat Dadanovlar soyadının etimologiyası ilə bağlı mübahisələrə aydınlıq gətirmişdir.¹³

Təsərrüfat və məişətdə istifadə olunan, müxtəlif materiallardan hazırlanmış əşyaların, yemək və şirniyyatların siyahısının, təsvirlərinin yer alması əlyazmanın etnoqrafik dəyərini artırır. Sadəcə qələm və karandaşla çəkilmiş təsvirlər müxtəlif əmək və məişət əşyaları haqqında təsəvvür yaradır. Məsələn, Şəkinin ənənəvi yeməyi olan pitinin tərkibi və hazırlanması, müxtəlif ölçülü piti qabları, başmaq və papaqların formalarının təsvirini verir. Materiallarda daş karxanalarının coğrafi mövqeyi də göstərilmişdir.

Əhməd Nəbiyevin əlyazmasında 54 sənət və peşənin adı çəkilir, məhsulun hazırlanması üçün lazım olan material və alətlər təsvir edilir, hazır məhsulun

⁹ Эльдар Исмаилов “Ханы Хойские. Материалы к родословной и биографиям” **Azərbaycan Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin Xəbərləri**. Dördüncü buraxılış, Bakı, 2003, s.45.

¹⁰ **Əhməd Nəbiyevin əlyazması**. MATM, SMF, inv № 486

¹¹ **Yenə orada**, s.36

¹² **Yenə orada**, s.295

¹³ Zəminə Rəsulova. Şəkinin memarlıq siması – Dadanovların mülkü, GDU. Elmi xəbərlər jurnalı, 2024 №5, s.50-55.

qiyməti, sənətkarların adları əksini tapır. Həmin sənət növlərinin bəzilərinin nəinki özü, hətta adı belə yaddan çıxmışdır. Məsələn, əlyazmada unudulmuş keçəçilik və kürkcülük peşələri haqqında ətraflı məlumat verilir.

Nəbiyev Şəkidə **silahsazlıqla** bağlı yazır ki, yerli qara, tüstülü barıt Şəkinin Göynük kəndində istehsal olunmuş, silah istehsalına Şəki xanlığının Çar Rusiyası tərəfindən işğalı ilə son qoyulmuşdur. Əlyazmada XIX əsrin ortalarında Şəkidə silahların təmiri ilə Mahmud, Hüseyn, Həmid adlı ustaların məşğul olduğunu yazır. “Şəki sənətkarlar diyarıdır” adlı kitabda 1885-ci ildə Şəkidə 11 nəfər silah ustasının olduğu göstərilir.¹⁴ Ehtimal ki, XIX əsrin ikinci yarısında **silahsazlıq** və silah təmiri işi gah müəyyən qədər güclənmiş, gah da zəifləmişdir.

Şəki mətbəxindən bəhs edən, yeməklərin siyahısını tərtib edən müəllif Məhəmməd Bağır adlı aşpazın qoyun ətindən piti, bozbaş asıb 1906-cı ilə kimi abgüşət satdığını yazır və piti qablarının müxtəlif ölçülərdə olduğunu göstərir.¹⁵ Aşpazlıq peşəsindən, yeməklərdən bəhs edən Ə. Nəbiyev yazır ki, XX əsrin əvvəllərinə qədər Şəki-də kartof, pomidor istifadə olunmazdı, at, dəvə, dovşan əti satılmazdı. Əlyazma-da içkilərlə bağlı məlumatlar da əksini tapır, qeyd edilir ki, yaşlı adamların dediyinə görə, 100-150 il qabaq çay içmək nədir bilməzdilər.

Müşahidələr
göstərir ki,
Dağıstanın, Gürcüs-

[illegible]

¹⁴ Mustafayev Arif. **Səki sənətkarlar diyarıdır.** Bakı, Elm, s.17.

¹⁵ **Əhməd Nəbiyevin əlyazması.** MATM, SMF, inv № 486, s.103.

tanın bəzi yaşlı adamları indi də çay içmirlər. Həqiqətən də, Azərbaycanda çay bitkisi ilk dəfə XIX əsrin sonlarında əkilmiş, çayın elmi əsaslarla becərilməsinə 1929-cu ildən, sənaye miqyaslı plantasiyaların salınmasına isə 1932-ci ildən başlanılmışdır.¹⁶

Ə.Nəbiyev çayın Şəkiyə Hindistan və Kitaydan (Çindən) gətirildiyini yazır və qeyd edir ki, quru çaya “çay xatası”, yəni “xatay-kitay” deyilir. Qeyd edək ki, bu gün də bəzi kəndlərdə yaşlılar “xata” sözündən istifadə edirlər.

XIX əsrin əvvəllərində Şəkidə çay dükançılara torbada satılırmış. Dükançılar isə çayı “bala təknə”yə töküb açıq çəki ilə satardılar, lakin müştərisi çox olmazdı. Nəbiyev çayın dəmlənməsi üsulunu ətraflı təsvir edir: “O zaman mis qulplu qazanın içində ortadan külbəsi olurdu. Qazanı su ilə doldurub külbəsinə od kömür töküüb qızdırardılar. Qaynayanda ifçin döyülmüş darçın, zəncəfil tozu töküüb iki əlində qulplu qazan dükanbədükən gəzib çay satardılar...XIX əsrin əvvəlindən başlayaraq Həvə Qədir adlı biri nəfər qulplu qazanı bu cür gəzdirib çay süzüb satırdı. Bu adam Çayçı Omar Əfəndi məscidinin üstündə balaca bir evdə arvadı ilə birgə yaşayırdı. Təxminən 1860-cı ildən çayçı dükanları – çayxanalar açılmağa başlamışdır. Çayxanaya Rusiyadan böyük, qulplu samovarlar alırdılar”. Əhməd Nəbiyev yazır ki, Rusiyada samovar çıxanda bu qazanların adı “çaynik” oldu. Misdən hazırlanmış belə bir çaynik-samovar nümunəsi Şəkidə yerləşən “Minali” butik otelində sərgilənir.

Əlyazmada artıq unudulmuş əqələbəndlik peşəsi haqqında məlumat etnoqrafik baxımdan maraq doğurur. Ə.Nəbiyev yazır ki, Şəkidə 5 əqələbənd ustası var idi. “Onlar üçün ip, ipək lazım idi. İpi və ipəyi boyaqçılara qara, qırmızı, göy, sarı rəngdə boyatdırardılar. Gördükləri işlər: ipək güləbətin qotazlar, ipək iplik eşmə, qaytan, bafta. Başlıq üçün dəvə yunu lazım olur. Qaytanı dərzilər arxalıq, çuxa üçün alırlar. Ustalar: Qasım, Əmiraslan, Gədək Cabbar, Məşədi Fərzəli, Mürid Rza”. Etnoqrafik materiallarda sabun istehsalı üçün lazım olan **qarağanın** Kiçik Dəhnə kəndlilərinin Acınohur gölü ətrafından tədarük etməsi, onun yandırılaraq xammal hazırlanmasından bəhs olunur.

XX əsrin əvvəllərində Şəkidə tikmə, təkəlduz peşəsi ilə məşğul olan kişi sənətkarlar fəaliyyət göstərmişdir: “Kərbəlayı Cabbar 1922-ci ildə Leninin, Stalinin və Bağirovun portretlərini eyni şifətdə tikib Komissarlardan yaxşı pul almışdı. Sonra kor olub öldü”. Haqqında bəhs edilən təkəlduz ustası Əlizadə Cabbarın əl işlərindən ikisi Rusiyanın Dövlət Tarix Muzeyində mühafizə olunur.¹⁷

¹⁶ Azərbaycan Respublikasında çayçılığın inkişafına dair 2018–2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı**. <https://e-qanun.az/framework/37902>

¹⁷ 1) Вышивка. **Портрет В.И. Ленина**. Али-Заде (Алиев) Кербалан Джаббар. Не позднее 1936 г. <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/2935613?query=Джаббар&index=0> 2) Портрет И.В. Сталина. Али-Заде Джабар. мастер/ Изготовитель Али-Заде Джабар. **Портрет И.В.Сталина**. Азербайджанская ССР, г. Нуха (Шаки), 1939г. https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/2909421?query=Азербайджанская%20СССР&fund_ier=647136859_648048189&index=17

Şəkidə ipəkçiliklə bağlı maraqlı məqamlara toxunan Nəbiyev yazır ki, ipəkçilik buraya Çindən gəlmiş və inkişaf etmişdir. O, ipəkçiliklə məşğul olan şəxslər, zavod və fabriklər haqqında məlumat verir.

Mətbəx əşyası sayılan sərpüşün başqa bir funksiyası etnoqrafik əlyazmada aydınlaşır. Məlum olur ki, evdə paltar tikib, yamaq yamayan qadınlar ipək sapları burub ağ və möhkəm “xəyati” hazırlayarkən sərpüşə dolayıblar. Sonralar isə tikiş sapına ehtiyac yaranmış, bəzi ustalar ipək sap hazırlayıb satmışlar. Bunun üçün kartuşka-mağara lazım olur və ustalar “Zinger” tikiş maşınını tokar dəzgahına çevirib mağara düzəldirlər. İpək sap satışını təşkil edən ustalardan bəziləri o qədər varlanırlar ki, özləri emalatxana açıb kəlağayı istehsalına başlayırlar.

Kümdarlıqdan söhbət açan Ə.Nəbiyev Şəkidə italyan və yapon barama növləri ilə yanaşı, ağ, qırmızı və yaşıl barama növlərinin olduğunu yazır. İpək istehsalının fərdi kустar istehsalından manufaktura keçməsinə yardımçı olan “Hans” dəzgahının təsvirini verir, onların işləmə texnologiyasını izah edir. Əlyazmada ipəyin boyanması üsulları, boyaqçılar və boyama prosesi, boyanın hazırlanmasında nar qərzəyi və sarağandan istifadə üsulları əksini tapır.

XIX əsrdə ipəkçilik sənayesinin sürətli yüksəlişi Şəkiyə özü ilə bərabər istismar da gətirmiş, etirazlar, tətillər baş vermişdir. Əlyazmada fabrikantlara qarşı fəhlə sinfinin etirazları tətilin təşkilatçıları və nəticəsi haqqında məlumatlar əksini tapmışdır.

Tarixi-etnoqrafik materiallardan aydın olur ki, Şəkiyə yun parça əsasən kənardan idxal olunurdu. 1880-ci ildən 1917-ci ilə kimi hər il Dağıstandan Şəkiyə taylarla şal gətirilmiş, yerli dərzilər həmin şallardan lifəli şalvar, çuxa, başlıq tikmişlər.

Əhməd Nəbiyevin maraqlı məlumatlarından biri isə Şəkiyə ilk avtomobillərin gətirilməsi ilə bağlıdır. 1907-ci ildə Musa bəy Əmircanov və başqa tacirlər bir-ləşərək Zaqafqaziya dəmiryollarının Yevlax dəmiryolu stansiyası ilə əlaqəni asanlaşdırmaq məqsədilə bir neçə avtomobil alırlar, poçtla üz-bəüzdə Davud bəyin həyatını dayanacaq kimi seçirlər. Şəhər əhalisi 3-4 gün davamlı olaraq axışib avtomobillərin tamaşa edir. Şəhərə avtomobillər gəlməsi faytonçulara tələbatı azaltdığı üçün onlar Babaratma ziyarətinə gedib nəzir verirlər, bir müddət sonra avtomobillərdən biri qəzaya uğrayır və bu hadisə Molla Nəsrəddin jurnalında gülüş hədəfinə çevrilir. Şəkiyə ilk avtomobilin gətirilməsi 1907-ci ildə şəhərə səfər etmiş fransız səyyahların çəkdiyi fotolarda da əks olunmuşdur.¹⁸

Əhməd Nəbiyevin etnoqrafik materiallarında adət-ənənələr haqqında da geniş izahlar yer almışdır. “Ruh ölçmə”, “yuxuyozma”, “fala baxma”, “qırxaçar camı” başlıqlı yazılar dövrün inanclarını, dünyagörüşünün öyrənilməsi baxımından maraqlı doğurur. Həmin yazılar Şəkidə xalq inancları və mövhumatın insanların həyatına təsiri haqqında təəvvür yaranır.

Müəllifin istinad etdiyi dəyərli mənbələrdən biri Rəşid bəy Əfəndiyevin yaradıcılığıdır. Tanınmış maarif xadimi, yazıçı, etnoqraf, pedaqoq Rəşid bəy Əfəndiyev eyni zamanda Şəkinin tarixi abidələrinin ilk tədqiqatçısı, Şəki

¹⁸ Жители Шеки в 1907 г. глазами французских путешественников <https://azer-history.com/?p=38155>

ölkəşünaslıq muzeyinin təsisçilərindən biri və onun rəhbəri olmuşdur.¹⁹ “Şəkiddə qadınların ailə vəziyyəti” başlıqlı bölmədə qadınların hüquqsuzluğundan bəhs edən Rəşid bəyin onların acınacaqlı vəziyyətindən narahat olması əksini tapır.

Etnoqrafik materiallarda “Qudalıq, qız verib, qız almaq” adlı hissədə elçilərin qızı sinaması adətini əksini tapır. Elçiliyə gələn qadınlar yerə kəlağayı sərib qızı onun üstündə gəzdirdilər ki, görsünlər kəlağayı qırıxmır ki... Qırıxmış olsa, “dabanı çatlaqdır” deyər almazdılar... Əl qabiliyyətini yoxlamaq üçün qızın tikdiyi və toxuduğu işlərini gətirib baxırdılar. Əl qabiliyyəti olmayan qızı almazdılar.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində qızların təhsil almasından daha çox yaxşı tərbiyə hər şeydən vacib idi. Tərbiyə isə etiket qaydaları ilə hədudlanmır, qızın əl qabiliyyəti, şəxsi gigiyenası, sənətkarlıq bacarıqları, evdarlığı da əsas götürülürdü.

Ə.Nəbiyevin etnoqrafik materiallarında toya hazırlıq, oğlan və qız toyu, gəlin görməsi və duvaq, yeznə qonaqlığı təsvir edilmişdir. Toy adətləri ilə bağlı hissədə artıq unudulmaqda olan zorxana rəqsi ilə bağlı məlumat isə xüsusilə dəyərlidir. Məlumatlarda pəhləvanların mil kəhanə ilə gəlin karvanını müşayiət etməsi zorxananın məişət mərasimlərindəki yerini göstərir. Maraqlıdır ki, Aleksandr Düma da “Qafqaz səfəri”ndə bu rəqsdən bəhs edir, qeyd edir ki, Şəkiyə gələn qonaqlar mil-kəhanə ilə qarşılanırdı.²⁰

Nəticə

Əhməd Nəbiyevin əlyazması Şəkinin tarixinə, etnoqrafiyasına və ictimai-məişət həyatına aid qiymətli mənbədir. Əlyazma müxtəlif mənbələrin və faktların sadə təsvirindən ibarət deyil, müəllifin şəxsi müşahidələri, empirik bilikləri ilə də zəngindir.

Əhməd Nəbiyev təkcə yazılı mənbələrə deyil, həm də xalq yaddaşına, şifahi tarixə və şəxsi müşahidəsinə əsaslandığı üçün əlyazma son dərəcə önəmli bir resursə çevrilmişdir. Burada əksini tapan məhəllə, qəbiristanlıq, məscid, sənətkarlıq və sənətkar adları, eyni zamanda məişət əşyalarının təsvirləri, yeməklərin reseptləri və istifadə olunan materiallar tədqiqatçılar üçün böyük maraq doğurur. Məsələn, pitinin hazırlanması və onunla bağlı təsvirlər, ya da başmaq və papaqların forması haqqında məlumatlar Şəki mətbəxi və məhəlli geyim mədəniyyətinin tədqiqi üçün etibarlı materiallardır.

Əlyazmada Şəki xanlığının tarixi, xan nəslinə mənsub şəxslərin həyat və fəaliyyəti, pul zərbi və həmin dövrə aid ictimai-siyasi hadisələr barədə məlumatlar da yer alır. Bu baxımdan Tutu ağanın xeyriyyəçilik fəaliyyəti və məscid inşa etdirməsi kimi məlumatlar o dövrdə qadınların cəmiyyətdəki sosial roluna yeni gözlə baxmağa imkan yaradır.

Əlyazma yalnız bir müəllimin diyarşünaslıq maraqlarının məhsulu deyil, həm də peşəkar tarixçi və etnoqrafın dəqiqliklə hazırladığı, zəngin materiallara əsaslandığı dəyərli elmi irsdir.

¹⁹ Zəminə Rəsulova. *Şəki tarix diyarşünaslıq muzeyinin tarixi*. 2024, s.55.

²⁰ Zəminə Rəsulova. *Şəkiddə rəqs-səyyahların xatirələrində və rəsmlərdə*. 2023, s.105-107.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Mustafayev Arif. **Şəki sənətkarlar diyarıdır**. Bakı, Elm, 1987. 104 s.
2. Azərbaycan Respublikasında çayçılığın inkişafına dair 2018–2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı'nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. <https://e-qanun.az/framework/37902>
3. Исмаилов Эльдар. **“Ханы Хойские. Материалы к родословной и биографиям”** Azərbaycan Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin Xəbərləri. Dördüncü buraxılış, Bakı, 2003, s.34-58.
4. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadə. **Qazıxana dəftəri**. Bakı, Nurlan, 2008. 161 s.
5. **Əhməd Nəbiyevin əlyazması**. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Sənədli Mənbələr Fondu, inv № 486, 470 səh.
6. Nəbiyev İzzət Əhməd oğlu. **Bibliografiya**. “Azərbaycan ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı, 1999.
7. Əliyev Telman. **Ot kökü üstə bitər**. “Respublika” qəzeti, 27 noyabr 2008-ci il, s.7.
8. Rəsulova Zəminə. **Şəki tarix diyarşünaslıq muzeyinin tarixi**, Qədim Diyar, Beynəlxalq onlayn elmi jurnal. 2024, Cild: 6, Sayı: 3, s.53-60
9. Rəsulova Zəminə. **Şəkidə rəqs-səyyahların xatirələrində və rəsmlərdə**, Mədəniyyət jurnalı, Yanvar-fevral (347) 2023, s.105-107.
10. Rəsulova Zəminə. **Şəkinin memarlıq siması – Dadanovların mülkü**, GDU, Elmi xəbərlər jurnalı, Gəncə, 2024 № 5. S.50-55.
11. Левиатов Вадим Николаевич. **Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке**. Баку, Изд-во АН Азерб. ССР, 1948. 227 стр.
12. Мешадиханум Неймат. **Корпус эпиграфических памятников**. Азербайджана. Т. III. Арабо-персо-тюркоязычные надписи Шеки-Закатальской зоны (XIV век-начало XX века). Bakı, XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2001, 368 s.
13. **Жители Шеки в 1907 г. глазами французских путешественников** <https://azerhistory.com/?p=38155>
14. Вышивка. Портрет В.И.Ленина. **Али-Заде (Алиев) Кербалан Джаббар**. Не позднее 1936 г. <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/2935613?query=Джаббар&index=0> Портрет И.В.Сталина. Али-Заде Джабар. мастер/ Изготовитель **Али-Заде Джабар**. Портрет И.В.Сталина. Азербайджанская ССР, г. Нуха (Шаки), 1939 г. https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/2909421?query=Азербайджанская%20СССР&fund_ier=647136859_648048189&index=17

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT AUTHOR

Rəsulova Zəminə İsmayıl qızı – elmi işçi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi, Şəki “Yuxarı Baş” Milli Tarix Memarlıq Qoruğu

Rasulova Zamina İsmayil – resercher, State Tourism Agency of the Republic of Azerbaijan, Shaki “Yukhari Bash” National Historical and